

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון ר"ז, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

תביעת ספק על פי כתב ידו של הנתבע

בהלוואה ולא בהחזרתה. סיכמו הידידים כי בחודש הבא, לאחר שראובן 'יתאקלם' התאקלמות ראשונית בירושלים, יפנו יחדיו לבית ההוראה, להוציא את משפטם לאורה.

עיקרי הנושא בהלכה

א. הטוען 'אולי לא פרעת'

בראש הדיון נברר האם כלל נזקקים לטענתו של אדם הטוען שאולי לא פרעו את חובו. ברור לכל שאם בא אדם וטוען 'אולי הלוייתי לפלוני', נענה לו: 'אולי לא' ונשלח אותו להביא מסמכים וראיות כדי שנוכל להזדקק לדון בעניינו. אך מה הדין כאשר עצם קיומו ההיסטורי של החיוב הראשוני, ברור לנו - שטר מוצג לפנינו, האם גם אז נדרוש מהתובע וודאות לגבי אי-פרעון ההלוואה? או שאז, בהתבסס על ההנחה שהשטר לא היה אמור להיות בידו אם נפרע ("שטרך בידי מאי בעי?") אנחנו נותנים לשטר לדבר בעד עצמו, ועד שהנתבע יטען בוודאות ("ברי") שפרע, נגבה את החוב.

שאלה זו התעוררה בין הגאונים והראשונים, והם עוסקים בנידון של שטר תקין חתום בעדים, ועל כן נפתח את הדיון בו: רבנו יהודה אלברצלוני (מברצלונה) הסתפק במקרה שבו המלוה מציג שטר חוב אך אומר שאינו יודע אם הוא פרע או לא. ברור שהלווה נתרשל אם הוא פרע ולא לקח את השטר, אך גם המלווה התרשל בכך שאינו יודע בוודאות שלא נפרע השטר. האם נעמיד את השטר על חזקתו ונוציא מהלווה בטענת "שטרך בידי מאי בעי?", או נעמיד את הכסף על חזקתו ולא תועיל למלווה שבועה על כך שאינו זוכר שנפרע החוב, ולא נוציא את הכסף מהלווה.

אפפו את מחשבתו, והוא נהנה להתרפק ולצלול שוב אל הימים ההם. אך אז כמו הצטללה המחשבה, ומנהל הגמ"ח הקפדן שהיה חבוי בקרבו, התעורר דרוך. שטר הלוואה לא-תקין נשר מבין הדפים, שטר חוב שאינו בנוסח הקבוע והמודפס של הגמ"ח, שנערך בשום שכל ונקבע כתנאי כל יעבור לקבלת הלוואה מהגמ"ח.

התאריך שהתנוסס על השטר הסגיר את הסיפור: שלושה חודשים אחרי תאריך סגירת הגמ"ח הסופית. ראובן כבר לא העניק הלוואות בשלב הזה, אך כפי העולה מהשטר, הוא ניאות להלוות לשמעון, שהיה קרוב אליו בקשרי חיתון רחוקים, סכום של 4,000 ₪ על סמך שטר בכתב ידו, נטול ערבים. הוא ניסה להיזכר בקורותיה של אותה הלוואה, אך לא הצליח להיזכר, חישוב זריז העלה כי שמעון אירס באותה תקופה את בתו השלישית, וזה הזכיר לו במעומעם ששמעון נקש על דלת ביתו בשעת ליל מאוחרת כדי להתברך במזל-טוב, ולבקש הלוואה עבור תשלום שכר שכיר לשדכן בו ביום.

הימצאות השטר בידו העידה בקול ברור על כך שהלוואה לא נפרעה, הוא חיפש היטב ולא מצא כל מסמך נוסף הקשור להלוואה זו שיוכל ללמד על קורותיה, או על שינוי כלשהו שאולי אירע בהמשך העלילה. למחרת בבוקר התקשר אל שמעון ידידו הוותיק, שכבר היה סבא לנכדים וסבא-רבה לנינים, ואף הוא התגורר כיום בירושלים. מילות נימוס קצרות ומתבקשות, אי אלו זכרונות מ'ימים הטובים ההם', ושאלת השאלות: זכור לך מה עלה בסופה של אותה הלוואה? - שמעון לא זכר מאומה, לא זכר את ההלוואה בשעת ליל ולא את הפירעון. הוא קיבל את כתב היד בכסף, ואישר את העובדה שמדובר בכתב ידו. מעבר לכך - אף בדל מידע, לא הצליח להיזכר

משך שנים יגע וטרח ראובן בניהול הגמ"ח שלו. הגמ"ח שהתחיל מהלוואות קטנות עוד בעת לימודיו בשיבת כפר חסידים הוותיקה, צבר עם הזמן פקדונות ותרומות והיה לאחד הגמ"חים הגדולים באזור חיפה והקריות. באזור זה בנה את ביתו לתפארת, חניך את ילדיו שכבר הקימו את בתיהם ועברו לגור בפרויקטים החרדיים ברחבי הארץ.

ככל שהתבגר, כך התקשה ראובן בהמשך ניהול הגמ"ח, הוא החל לצמצם את פעילותו, הפסיק לקבל פקדונות חדשים והתאמץ לאתר את כל המפקידים ולהחזיר להם את פקדונם. אט אט חדל מלהלוות הלוואות חדשות, ופעילות הגמ"ח חדלה.

באמצעות מענק פרישה שקיבל ממקום עבודתו, ומכירת דירתו המרווחת בקריה שבה התגורר, השיגה ידו די רכישת דירה קטנה אך נוחה במרכז ירושלים, והוא ורעייתו ינובון בשיבה בשכונתיה הקסומות של העיר, ויארחו שם את ילדיהם ונכדיהם.

כעת מצא זמן להעלות נשכחות, היה בדעתו רעיון רחוק להעלות עלי גליון את קורות ההתיישבות החרדית באזור מפרץ חיפה, והוא החל מעלעל בתיקיות המסמכים ששמר בארגו תפוחים ישן נושן, שעציו אכילי-זמן ומסמרו המרובים חלודים. תיקיית מסמכי הגמ"ח היתה כמובן במוקד התעניינותו, שנות בראשית של ההתיישבות החרדית באזור, אברכים צעירים שהיום הם ראשי שבטים בישראל, נשענו על כתפי הגמ"ח שהקים בעשר אצבעותיו כדי עמל, רבים מהם התבססו ושבו והחזירו בהפקידם בגמ"ח סכומים גדולים לתועלת אלו שעדיין בונים את ביתם.

הדפים הצהבהבים השיבו לו משב נעורים, ריח שנות ביכורים, מכתבים, התראות, התחייבויות של ערבים וחתימות, בליל אירועים ואפיזודות נשכחות ומשעשעות

בעל התרומות (שער נג חלק א סימן א) מביא את שתי השיטות שהביא רבינו יהודה, וכתב להכריע מסברא שאין לשטר כזה כל תוקף. שטר שבעליו אינו יודע אם פרוע הוא או לא, אינו מועיל. הוא מדמה לדבר את דינו של אדם חשוד על השבועה שהציג שטר חוב והלווה טוען פרוע, שכיון שאין המלווה יכול להגן על עמדתו בשבועה שלא קיבל פירעון, שהרי חשוד הוא לשקר בשבועה, פקע השטר והפסיד. וכך גם כאן, המלווה המציג את השטר אינו יכול להגן עליו, כי מודה הוא שאין לו מושג אם אכן נפרעה ההלוואה. [ראו שם טענותיו וראיותיו, ולתועלת המעיינים לא הרחבנו במסגרת דיון זה].

הבית יוסף (סימן נט סעיף א) מביא את שתי השיטות, שיש אומרים שהשטר בחזקתו ויכול המלווה לתבוע את הכסף למרות שהוא 'שמא' על הפירעון, ויש אומרים שכל שהמלווה 'שמא' מעמידים את הממון בחזקתו ואינו יכול לתבוע. וסיים בשיטת בעל התרומות שמסתבר כשיטה השנייה שאינו יכול לתבוע בלי ידיעה וודאית שחייבים לו. וכך נפסקה ההלכה בשולחן ערוך (סימן נט סעיף א).

הקצות החושן (שם סק"א) מסכים לעיקר הדין, אך מבהיר שסיבת הדבר אינה כפי שכתב בעל התרומות, שהרי אנו נוהגים להלכה (סימן צב סעיף ט) שהחשוד על השבועה שהוציא שטר גובה בלא שבועה. אלא ישנה סיבה אחרת לכך שהלווה גובר על המלווה במקרה כזה, כי כלל נקוט הוא בידינו ש"ברי ושמא" במקרה שהברי גם מוחזק בממון, ברי עדיף. שכח הברי בצירוף עם חזקת ממון, לא מאפשר לטוען 'שמא' להוציא ממון אף שבידו שטר, טעם זה הוזכר גם בסמ"ע (סק"א) ובנתיבות (סק"א).

לסיכום: למדנו שדעת הפוסקים היא שבמקרה שהמלווה עצמו מסופק אם ההלוואה עדיין עומדת בתוקפה או שכבר נפרעה, אזי אף שיש בידי המלווה שטר, אין מחייבים את הלווה לפרוע את ההלוואה שוב כאשר הוא טוען בוודאות שכבר פרע אותה.

ב. כשהמלווה לא היה אמור לזכור את הפירעון

ואמנם אילו המקרה שבו היינו עוסקים היה קורה בהלוואה מימות פעילות הגמ"ח, יתכן לדון שלפי מה שביאר הקצות החושן שהסיבה לכך שאין מוציאים מהלווה היא בגלל שהברי מסייע לחזקת ממון והמלווה שמא, הרי במקרה הזה יש לדון את טענת הספק של המלווה בגדר של "שמא טוב", דהיינו טוען טענת שמא בצורה מוצדקת, שאינה מעוררת חשד על עמדתו, שהרי לא היה אמור לזכור את פירעון ההלוואה האחת מני רבות שהתנהלו בגמ"ח באותה עת.

במקרה כזה נחלקו הפוסקים (עיי' בקצוה"ח סימן פב סק"ה), ובנחל יצחק (סימן נט סוף ענף א) פסק שכשהמלווה לא היה אמור לדעת, מאבד הלווה את תוקף מעמדו כברי מול שמא, והמלווה חוזר למעמדו העליון ויכול לתבוע את פירעון ההלוואה לאור השטר שבידו. עמדתו שוב אינה רעועה בגלל טענת ה'שמא' שלו, שהרי שמא טוב הוא, שלא היה אמור לדעת. ולאור פסק זה, היינו יכולים לחייב את שמעון לשלם את חובו.

אלא שכפי שהבהרנו בהצגת המקרה, ההלוואה המדוברת ניתנה כמה חודשים לאחר הפסקת הפעילות השוטפת של הגמ"ח. מכיון שכך, היתה זו הלוואה ככל ההלוואות בין מלווה ולווה "רגילים" שאמורים לזכור היטב אם פרעו חוב מסוים. ולכן טענת ה'שמא' של ראובן, אכן מחלישה את עמדתו, ואם היה שמעון הלווה טוען בוודאות שפרע את החוב, הייתה מצטרפת עמדת ה'ברי' שלו לחזקת הממון שברשותו, ולא היה אפשר לתבוע ממנו ממון.

ג. גם המלווה וגם הלווה אינם זוכרים הפירעון

בנידון שלפנינו, על אף עמדתו הרעועה של ראובן התובע, מנגד ניצבת עמדה רעועה לא פחות של הנתבע. שהרי הנתבע אינו טוען בוודאות שפרע את החוב, ואדרבה הוא שכח לחלוטין מכל הענין, ובא השטר בכתב ידו והציג

לפניו נשכחות. ויש לברר מה הדין במקרה כזה שבו עמדות שני הצדדים רעועות, אך השטר תומך בעמדתו של התובע, האם יוכל להוציא על פיו מעות?

הדין בנושא זה ברור, שכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (סימן פב סעיף ב) שכאשר הלווה טוען ברי שפרע את השטר, יכול לדרוש מהתובע להישבע שהשטר לא נפרע, אך כשהלווה עצמו מסופק בדבר אין משביעים את המלווה והלווה חייב לשלם מיד אפילו אם גם המלווה אינו יודע. וביאר הסמ"ע על אתר (ס"ק יד) שרק כשהלווה ברי, אין המלווה השמא מוציא מידו, אך כשהלווה עצמו אף הוא מסתפק, חוזרים לסמוך על השטר וכל עוד שלא הוכח שהשטר נפרע הרי הוא בחזקתו וגוברים בו מן הלווה, (וע"ע בש"ך סימן נט ס"ק א).

ד. כאשר התחייבות הלווה בכתב ידו ולא בשטר

אך במקרה שלפנינו אין בידי המלווה שטר תקני החתום בידי עדים, אלא כתב

יד של הלווה שבו הוא מצהיר שלוה ממנו את הכסף. לגבי כתב יד כזה, נוקט השולחן ערוך (סימן סט סעיף ב) שהלווה נאמן לטעון פרוע, ולא עומדת לזכות המלווה הטענה "שטרך בידי מאי בעי?" כי בשל העובדה שאי אפשר לגבות מנכסים משועבדים באמצעות "שטר" כזה, שכח שאנשים משאירים שטר כזה בידי המלווה גם אחרי הפרעון, ושוב אין כל ראייה מעצם קיומו של ה"שטר" בידי המלווה, לכך שלא נפרע. אך לדעת הרמ"א הכל לפי ראות עיני הדיין, ולפעמים גם במקרה כזה לא יקבלו טענת "פרעתי" מפי הלווה.

הש"ך (סק"ז) הוסיף סברא לכך שטענת 'פרעתי' מתקבלת יותר מול שטר כזה שבכתב ידו של המתחייב ובלי עדים, מלבד מה ששטר זה אינו גובה ממשועבדים, משום שלשטר כזה - בניגוד לשטר שיש עליו עדים - אין 'קול'. שטר כזה שאינו מכה הדים בעת כתיבתו, מעמד החיוב, נשכח בקלות מלבו של המתחייב, ולכן טענתו שפרע ושכח לקחת את השטר, הגיונית ומתקבלת.

במחלוקת הרמ"א והשו"ע, מכריע הש"ך

לכן נראה שירא שמים ראוי לו לצאת ידי שמים וכיון שחיובו במחלוקת הפוסקים הוא שנוי, ראוי וכדאי שיחמיר על עצמו לצאת ידי שמים, ולכן נתבקשו שני הידידים שהגיעו לבית ההוראה להתפשר ביניהם על חלק מגובה סכום ההלוואה ולמחול זה לזה על מה שלא שילמו, אם נתחייבו

כדעת השולחן ערוך שהלווה יכול לטעון פרעתי, וכתב שכך התקבל המנהג ובהתאם לדעתם של כמה מן הראשונים, ולפיכך גם אם המלווה קדם ותפס מהלווה, יוציאו מידו ולא יוכל לטעון 'קיים' כדעת השולחן ערוך. אך הוא מסכים עם הרמ"א שאם רואה הדיין אומדנא שהלווה לא היה מסכים להשאיר את ה"שטר" בידי המלווה גם במקרה הזה, בעת הפירעון, יכול הוא לקבוע שלא היה פירעון ולפסוק את הדין לפי הנחה זו.

נמצא להלכה שבמקרה כמו זה שלפנינו שהתביעה מעוגנת בכתב יד ולא בשטר בחתימת עדים, אם היה הלווה שמעון טוען שפרע את החוב היה נאמן אפילו מול טענה ודאית של המלווה שהשטר לא נפרע, וודאי שבמקרה כמו זה שלפנינו שבו המלווה טוען 'שמא', לא היה יכול לגבות ממנו את החוב.

ה. ההתחייבות בכתב יד אך הלווה לא יודע אם פרע

אך במקרה שלפנינו הלווה טוען רק 'שמא' פרע, ואינו יכול לאשש טענה זו בוודאות. במקרה כזה כבר אין הדבר ברור כל כך שנבוא ונאמר שלכתב ידו אין כל משמעות, ואי אפשר לגבות בו גם מול אי-ידיעה של הלווה. ייתכן שכאן יחזור הדין הרגיל הנוהג

טוען כנגדו ברי שאיני חייב, אין המלווה יכול לגבות את ההלוואה למרות השטר.

- חוב מתקופת הפעילות של הגמ"ח, יש לדון להחשיב את ה'שמא' של המלווה כשמא טוב, שלא היה לו לדעת בעל פה את פרטי כל ההלוואות המרובות. אך חוב שנוצר אחרי סגירת הגמ"ח הוא ככל חוב שהמלווה אמור לדעת את הנעשה.
- כאשר שטר ההלוואה תקין, והלווה טוען 'שמא' על הפירעון, אפשר לגבות ממנו גם כאשר המלווה עצמו 'שמא' ומתבסס רק על השטר.
- בשטר שבכתב ידו של לווה, נוקטים להלכה שנאמן הלווה לטעון פרעתי, אך במקרה שאומר 'שמא' וגם המלווה 'שמא' יש להסתפק בדינו, ולמעשה אי אפשר לחייב את הלווה לשלם.
- לדעת החזון איש ופוסקים רבים נוספים, בספק פרעון, חייב לצאת ידי שמים. ולכן ראוי לירא שמים להחמיר על עצמו בזה. במקרה זה הוצע לשנים להתפשר כדי שיצא הלווה ידי שמים.

המשפט (סימן עה על הש"ך), וכן בחזון איש (חושן משפט סימן ז ס"ק ג) נקטו בפשיטות דבשמא ושמא בספק פירעון, כבמקרה שלפנינו, ודאי חייב לצאת ידי שמים. לכן נראה שירא שמים ראוי לו לצאת ידי שמים וכיון שחיובו במחלוקת הפוסקים הוא שנוי, ראוי וכדאי שיחמיר על עצמו לצאת ידי שמים, ולכן נתבקשו שני הידידים שהגיעו לבית ההוראה להתפשר ביניהם על חלק מגובה סכום ההלוואה ולמחול זה לזה על מה שלא שילמו, אם נתחייבו.

וזה דבר המשפט

• במקרה של הלוואה בשטר, אך המלווה טוען שמא במקום שהיה לו לדעת, והלווה

למדנו שדעת הפוסקים היא שבמקרה שהמלווה עצמו מסופק אם ההלוואה עדיין עומדת בתוקפה או שכבר נפרעה, אזי אף שיש בידי המלווה שטר, אין מחייבים את הלווה לפרוע את ההלוואה שוב כאשר הוא טוען בוודאות שכבר פרע אותה

בכל שטר שכאשר שני הצדדים טוענים 'שמא', מעמידים הדיינים את השטר על חזקתו ופועלים ברוח הכתוב בשטר, בהיעדר טענה נגדית הולמת.

ומתוך דברי הגאון רבי עקיבא איגר (סימן סט) שהביא את דברי הב"ח (סימן פד) לגבי פוגם שטרו שנבע ונוטל, שדין זה הוא דוקא בשטר גמור ולא בכתב יד, ומבואר שחזקת כתב יד איננה כחזקה של שטר רגיל. ממילא על פי זה אפשר לבוא ולטעון לאור דבריו שגם בשמא ושמא לא נוציא ממון על פי שטר כזה, ונחשוש שמא נפרע למרות שהמעורבים בדבר לא זוכרים שהיה פירעון.

לכן נראה לדינא שאי אפשר במקרה שלפנינו לחייב את שמעון לשלם את הסכום הרשום בשטר.

1. פשרה כדי לצאת ידי שמים

אחרי שהכרענו את עיקר חיובו מן הדין, ניתן את הדעת על מצבם של שני הידידים. שמעון מבין שלא ניתן לחייבו ממון, אך יודע שהמציאות לא הובררה, אין לו שום דרך להיזכר או לדעת אם באמת החזיר את הכסף. האם בדיני ממונות, די בהכרעת הדיינים מספק לפוטרו, כדי להסיר את החיוב עליו כלפי שמים אם וכאשר אכן לווה ולא פרע? בשולחן ערוך (סימן עה סעיף ט) מבואר שכאשר הנתבע טוען שמא אם בא לצאת ידי שמים חייב לשלם. גם במקרה שבו גם התובע היה 'שמא' קובע הש"ך (בדעת הריב"ש סימן שצ"ב בשם הרמב"ן) שאף כאן חייב הנתבע לצאת ידי שמים.

דעת הש"ך מבוארת אם כן שבמקרה שבו מודים שניהם על עצם ההתחייבות או ההלוואה אך אין להם מושג אם היא נפרעה או לא, יש חיוב לצאת ידי שמים. [בניגוד לדין במקרה שבו אינם יודעים כלל אם נוצר חיוב או לא, שאז אין כל חיוב לצאת ידי שמים].

אך בהמשך דבריו בסימן זה (ס"ק סה) הביא הש"ך שנחלקו בכך האחרונים: דעת המהרשד"ם (חושן משפט סימן מ) שצריך לצאת ידי שמים, והש"ך (ס"ק סה) והנתיבות (חידושים ס"ק מו) כתבו לפקפק שהדבר תלוי במחלוקת הפוסקים (שו"ע שם) בדין נתבע שיודע שלוהה אך אינו יודע כמה, האם הוא חייב לצאת ידי שמים, וכן הכריע בשב יעקב (חלק ב סוף סימן ו) שבשני המקרים הוא פטור מלצאת ידי שמים.

אך בתומים (שם ס"ק יט) כתב ע"פ הירושלמי לחייב לצאת ידי שמים, ובאולם

חדש! כרך שלישי בסדרה

מאחורי הקלעים של בית הדין

הצגה מרתקת לדינוי הכלל בית הדין בכל תחומי החלטה הנטונים לחייו של כל יחיד ממשל בית הדין - מן מוסדות של חסד וחסד מנהל פנימיין סלמ"א ראש בית הדין לדין מנוחה "בני ישראל" ודין מנוחה "קח וחדד" מבווא סלא' | מקבץ פסקי דיני ממונות אקטואליים | קונטרסים דיני ממונות בתקופת הקורונה

אר דני התורה לישור לב

מרכז הזמנות: 1800-22-55-66 | 054-437-1318 | 0174-0809-44-20 | ירושלים | תחנת החשמל המובחרות